PARADOXUL MINCINOSULUI ȘI PARADOXUL ÎNCREDERII

MARIUS DOBRE

Institutul de Filosofie și Psihologie „Constantin Rădulescu-Motru” al Academiei Române

The Liar’s Paradox and the Trust Paradox. The article first presents the logical form of the liar’s paradox, then the version in which this paradox eludes the rigors of logic in ordinary practical situations. Secondly, it briefly outlines the theory of epistemic authority as formulated by the logician J.M. Bochenski. Thirdly, it sets forth the trust paradox, as discovered by the author of the present article. Finally, the author proposes a conventional solution that applies both to the liar’s paradox and to the trust paradox.

Keywords: The Liar’s Paradox, The Trust Paradox, The Theory of Epistemic Authority, The Solution to the Liar’s Paradox.

DESPRE PARADOXUL MINCINOSULUI

Din punct de vedere logic, în cea mai simplă accepțiune, paradoxul desemnează „un tip de propoziție al cărei adevăr implică propria sa falsitate, care conduce invariabil la auto-contradicție; este, în acest sens, o contradicție logică insurmontabilă (sau în aparență insurmontabilă)”[1]. La origini, παράδοξος însemna „contrar așteptărilor sau opiniei comune”, „extraordinar”, „straniu”, „paradoxal”[2].

Cel mai cunoscut paradox din istoria filosofiei este paradoxul mincinosului (în Antichitate, se pare că a fost unul dintre cele mai citate argumente în lucrările din filosofia greacă[3], dar a fost mult discutat și în Evul Mediu, stând în tratatele de logică în fruntea capitolelor despre „Insolubilia”[4]), atribuit lui Epimenide cretanul[5]

[1] Steeven Chapados, *Dictionnaire philosophique et historique de la logique*, Presses de l’Université Laval, 2017, p. 295.

[2] Anatole Bailly, *Dictionnaire grec-français*, https://bailly.app/paradoxos.

[3] Robert Muller, *Introduction à la pensée des mégariques*, Paris, Librairie J. Vrin, Bruxelles, Éditions Ousia, 1988, nota 123, p. 172.

[4] Anton Dumitriu, „Problema paradoxelor în Evul Mediu. Studiu istoric şi critic cu aplicaţii ale soluţiilor scolastice la paradoxele logico-matematice actuale”, în *Probleme de logică*, vol. I, București, Editura Academiei Române, 1968, pp. 63, 71.

[5] Epimenide (poet, filosof, profet din secolul VI î.H.), cretan din Cnosos fiind, ar fi scris într-un poem al său „Cretanii sunt întotdeauna mincinoși, fiare ale răului, burtoși leneși”.

și refolosit/întărit de Eubulide din Milet[6], paradox cunoscut și sub numele de „Argumentul mincinosului" sau pur și simplu „Mincinosul". El are mai multe forme („Epimenide cretanul spune: toți cretanii sunt mincinoși", „Eu mint" etc.), dar toate se referă la incapacitatea noastră de a declara asemenea enunțuri auto-contradictorii drept adevărate sau false (în altă variantă, enunțurile sunt adevărate numai dacă sunt false și sunt false numai dacă sunt adevărate). Dintre toate aporiile discutate în filosofia greacă antică, s-a spus despre argumentul mincinosului că atinge un „maximum de perfecțiune" la care poate ajunge o dificultate logică[7].

Este deci un gând auto-contradictoriu, o gândire care se sabotează pe sine, care încalcă cel mai important principiu al logicii („principiul principiilor"), cel al non-contradicției. Din perspectivă logică, apariția unui paradox este fatală pentru orice teorie științifică sau pentru orice argumentare serioasă. Și în gândirea comună, paradoxul este o opinie absurdă, o opinie contrară adevărului recunoscut și chiar o ciudățenie, o enormitate, o absurditate. În comunicarea obișnuită, paradoxul, contradicția îngreunează (cel puțin) de obicei foarte mult transmiterea unei idei, a unui mesaj; dialogul între emițătorul unei opinii și receptorul acesteia devine greoi, deoarece receptorul nu poate înțelege emiterea unei opinii și negația sa în același timp, și e nevoie deseori de precizări, de corecții sau adăugiri suplimentare.

Cu toate acestea, se pare că, în situații practice, în comunicarea cotidiană, paradoxul nu este total distructiv. Pe aceeași direcție de evaluare, vorbind despre scepticism, care promova ideea că în filosofiile dogmatice un enunț și opusul său (teza și antiteza) sunt la fel de valabile din punct de vedere logic, David Hume a arătat că scepticismul (în această formă radicală) poate fi depășit prin simțul comun care ne orientează în acțiunea practică[8]. Cu alte cuvinte, deși imbatabil pe teren logic, scepticismul poate fi depășit în comunicarea și acțiunea practică. Tot așa, putem gândi și în cazul paradoxului mincinosului: este un paradox (insolubil!) doar la nivel rațional, la nivel logic. Altfel, la nivel practic, în viața de zi cu zi, el nu blochează total gândirea, conținutul lui *poate fi înțeles*, *poate funcționa* în comunicarea obișnuită. Când cretanul Epimenide transmite mesajul că toți cretanii sunt mincinoși, receptorul mesajului îl poate crede, mai ales că Epimenide este cretan și îi cunoaște îndeaproape pe cretani. Mesajul „Toți cretanii sunt mincinoși" poate fi un mesaj la fel de credibil precum mesajul „Toți cretanii sunt frumoși" sau precum mesajul „Toți cretanii sunt buni marinari". Firește, receptorul mesajului va cântări mental mesajul, își va spune că „nu chiar toți" (nu va accepta generalizarea forțată, altă dificultate

[6] Există și varianta în care se susține că paradoxul a fost „inventat" de Eubulide, filosof din școala megarică (vezi, de pildă, Robert Muller, *op. cit.*, nota 126, p. 174). Oricum ar fi, în școala megarică a fost mult discutat, alături de alte bine cunoscute dificultăți logice: Voalatul, Electra, Încornoratul, Grămada, Pleșuvul etc. (Vezi și Anton Dumitriu, *Istoria logicii*, vol. I, București, Editura Tehnică, 1993, pp. 167–169.)

[7] Robert Muller, *op. cit.*, nota 125, p. 173.

[8] David Hume, *Cercetare asupra intelectului omenesc*, XII, 128, traducere de Mircea Flonta, Adrian-Paul Iliescu, Constantin Niță, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1987.

logică numită „generalizare pripită” – atunci chiar ar fi o minciună dacă *toți* cretanii sunt mincinoși!), dar va accepta conținutul mesajului, mai ales că vine de la un cunoscător al cretanilor, cum spuneam: unii cretani, poate majoritatea, sunt mincinoși, frumoși sau buni marinari. Tot așa cu enunțul „Eu sunt un mincinos” („Eu spun falsul”), receptorul mesajului înțelege că eu obișnuiesc să mint foarte des. Am putea totuși numi această situație bizară „paradoxul paradoxului mincinosului”!

Observăm că această depășire a paradoxului presupune încrederea receptorului în cunoștințele emițătorului (sau, după cum se va vedea în capitolul următor, încrederea subiectului autorității epistemice în purtătorul de autoritate epistemică în domeniul perceperii populației cretane). Folosim aici termenul de „încredere” cu înțelesul obișnuit, prezent în dicționarele explicative: „sentiment de siguranță față de cinstea, buna-credință sau sinceritatea cuiva”, „bizuire pe cineva sau ceva”; în acest context este relevant și înțelesul următor: „convingere că cineva spune adevărul”. (Vom vedea mai departe că totuși nici încrederea nu scapă de dificultatea logică a încălcării principiului non-contradicției, deși tot ea ne scapă din paradox în anumite situații. Din nou, paradoxul paradoxului!)

Paradoxul nu deranjează nici atunci când este folosit ca mijloc stilistic, ca mijloc de expresie. Dimpotrivă! Emil Cioran, un maestru al acestui mijloc stilistic – comentatorii sunt unanim de acord cu acest enunț encomiastic –, valorifică forța contradicției pentru a cuceri cititorul, receptorul mesajului său filosofico-literar. Paradoxul are un dublu rol, în cazul lui: (1) de a cuceri afectiv cititorul, (2) de a-l uimi, de a-l surprinde intelectual cu o întorsătură a discursului. Paradoxul este, pentru Cioran, „moartea” sistemului, „triumful vieții”, „surâsul formal al iraționalului”, „absurditatea expresivă”[9]. Iată două mostre de paradox cioranian[10]:

(1) „Ultima ta carte este excelentă, atâta doar că s-ar putea să se cheme la fel de bine *Sentimentul paraguayan al ființei*. În locul tău eu m-aș întoarce la logică: unde, dacă nu acolo, se poate delira mai bine?”[11] Paradoxul este evident: în a doua parte a citatului, unde logica, domeniu al domniei rațiunii, este înfățișată drept domeniul în care se poate delira cel mai bine. Un gânditor „normal” ar fi recomandat prietenului său (în acest caz, prietenul era Noica cel care îi trimisese cartea *Sentimentul românesc al ființei*) mai degrabă poezia spre a delira, domeniu al libertății gândirii și al sentimentului. Dar Cioran, nu, el recomandă logica tocmai pentru a obține efectul de paradox.

[9] Emil Cioran, *Amurgul gândurilor*, București, Editura Humanitas, 1991, pp. 13–14.

[10] Acestea sunt două dintre cele zece paradoxe (luate ca mijloace de expresie) comentate de noi în articolul „Le paradoxe cioranien. Une analyse logico-philosophique”, apărut în *Cioran, archives paradoxales. Nouvelles approches critiques*, Tome VII, sous la direction d'Aurélien Demars et Mihaela-Gențiana Stănișor, Paris, Classiques Garnier, 2024, pp. 207–217.

[11] Emil Cioran, „Scrisoare către Constantin Noica”, 4 aug. 1978, în *Scrisori către cei de-acasă*, București, Editura Humanitas, 1995, p. 310.

(2) „Poezia demnă de acest nume începe prin experiența fatalității. Numai poeții slabi sunt liberi”[12]. Poezia, domeniu al libertății pure, cum spuneam și mai sus, este autentică prin experiența fatalității. Nu contează adevărul enunțurilor aici, ci aranjarea lor în paradox. Contează faptul că autorul expune o idee auto-contradictorie (poezia, domeniu al spiritului liber, este supusă fatalității), urmată de o întărire surprinzătoare (doar lipsa de talent în poezie te face liber).

PROBLEMA AUTORITĂȚII DEONTICE ȘI EPISTEMICE – UN ALT CADRU DE DISCUȚIE PENTRU PARADOXE

Repetăm, *încrederea* în spusele cretanului despre cretani este decisivă în receptarea mesajului. Preluarea efectivă, înțelegerea mesajului transmis de către emițător către receptor, chiar în condiții de contradicție, este și mai evidentă în ceea ce noi am numit „paradoxul încrederii”[13].

Dar înainte de a prezenta paradoxul propriu-zis, este binevenită o scurtă introducere în teoria autorității epistemice, teorie de care acest paradox poate fi legat cu ușurință și poate fi înțeles mai bine. Teoretizarea problemei autorității epistemice a făcut-o, printre alții, și logicianul J.M. Bochenski într-o scurtă lucrare numită *Ce este autoritatea? Introducere în logica autorității*[14], teoretizare pe care o vom prelua și noi aici. De menționat în paranteză, așa cum am făcut-o de multe ori, că germeni puternici ai acestei teorii (neformulată însă ca atare) se găsesc la Socrate, Platon (îndeosebi) și Aristotel.

Bochenski arată că relația de autoritate îmbracă două forme: poate fi deontică sau epistemică. Este o relație cu trei termeni, între un purtător de autoritate, un subiect al autorității și domeniul în care purtătorul este o autoritate pentru subiect, conform schemei:

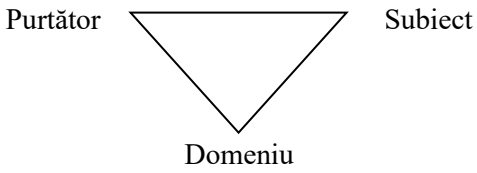

Vedem aici clar că, din punct de vedere logic, purtătorul de autoritate este o specie de emițător de opinii (enunțuri etc.), iar subiectul este o specie de receptor de opinii.

[12] Emil Cioran, *Silogismele amărăciunii*, București, Editura Humanitas, 1992, p. 22.

[13] Am vorbit pentru prima oară despre acest paradox în Marius Dobre, *O teorie logică asupra autorității*, București, Editura Academiei Române, 2006, pp. 154–156.

[14] Lucrarea a fost publicată și la noi: ediția Humanitas, 1992, traducere din limba germană de Thomas Kleininger.

Relația de autoritate deontică[15] este o relație ce ține de ordinea ierarhică, de norme acceptate în societate. Ea este evidentă, de pildă, într-o organizație cum este armata: un ofițer este o autoritate deontică pentru soldat, cel din urmă se supune ordinelor, directivelor emise de ofițer. Dar se manifestă desigur și în organizații civile, precum companiile comerciale: managerul, directorul este cel care emite ordine, directive angajaților; angajații se supun normelor emise de cel ce conduce compania. Autoritatea deontică este general acceptată pentru buna funcționare a organizațiilor, a societății însăși (deși există mai nou și companii care lasă angajații să decidă ei înșiși asupra activității zilnice, în ideea că vor fi mai performanți dacă nu au „stresul" de a avea șefi). Cu cuvintele lui Bochenski: „*P* este o autoritate deontică pentru *S* în domeniul *D* atunci și numai atunci când există un scop *O*, încât (1) *S* dorește ca *O* să fie realizat, (2) *S* crede că executarea tuturor directivelor care-i sunt comunicate de către *P* și țin de câmpul *D* sunt o condiție necesară a acestei realizări".

Relația de autoritate epistemică[16] este o relație între un purtător de cunoștințe într-un domeniu și un subiect care beneficiază de cunoștințele purtătorului în domeniul respectiv. Cu cuvintele lui Bochenski (una dintre tezele sistemului său logic privitor la autoritate): „*P* este o autoritate epistemică pentru *S* în domeniul *D* atunci când *S* recunoaște din principiu drept adevărată orice propoziție care îi este comunicată de către *P* (în formă asertivă) și care face parte din domeniul *D*". Nu discutăm aici această definiție extrem de restrictivă a lui Bochenski, ne interesează doar conturarea cadrului problemei autorității epistemice. Exemplele sunt foarte simple și edificatoare: mama este o purtătoare de autoritate epistemică pentru copilul mic, la școală profesorul este o autoritate epistemică pentru elev sau student, ofițerul de armată este un purtător de autoritate epistemică pentru soldat în cele militărești etc. Observăm că unele autorități epistemice sunt și autorități deontice, cum ar fi cele de mai sus, dar o relație de discipolat nu este întotdeauna și una de autoritate deontică. Relația de autoritate epistemică se petrece și în afara relațiilor „directe"; astfel, oricine nu este fizician poate recunoaște în Einstein o autoritate în domeniul fizicii, oricine nu este psihanalist ar putea recunoaște în Freud o autoritate în domeniul psihanalizei. Vorbim deci despre autoritatea specialistului, a individului competent în domeniul său profesional. Trebuie să mai adăugăm, pentru clarificări suplimentare, că nu există autoritate epistemică universală (ar fi doar apanajul lui Dumnezeu): de exemplu, Einstein, deși o mare autoritate în fizică, nu poate fi și o autoritate în psihologie sau în politologie etc.; autoritatea nu se transferă de la un domeniu de competență la altul.

Observăm că această relație de autoritate se bazează pe încredere. În relația de autoritate epistemică, încrederea se îndreaptă către cel ce ne oferă cunoștințe în domeniul său, încrederea că nu ne înșală. Desigur, și relația de autoritate deontică se bazează pe încredere: soldatul are încredere în ofițer că nu îl trimite la moarte

[15] Vezi J.M. Bochenski, *Ce este autoritatea? Introducere în logica autorității*, pp. 82–92.
[16] *Ibidem*, pp. 57–69.

sigură într-un conflict armat, de pildă, altfel ar apărea insubordonarea sau gesturile „revoluționare", cum le numește Bochenski.

Firește, încrederea se manifestă și în relațiile dintre oameni în viața de zi cu zi, fără a fi între ei subordonare deontică sau epistemică. Încrederea se manifestă și între prieteni, parteneri amoroși, colegi etc., iar paradoxul încrederii va ilustra o situație posibilă în toate relațiile pomenite în acest capitol: relații de subordonare deontică, epistemică, sau relații de viață obișnuite.

PARADOXUL ÎNCREDERII

Situația de contradicție poate apărea și în cadrul relației de autoritate epistemică. La nivel teoretic, am numit această situație „paradoxul încrederii", după cum spuneam mai sus.

Din punctul de vedere al teoriei autorității, paradoxul încrederii oferă o imagine asupra dificultății în care se află subiectul când purtătorul îi spune: „Să nu ai încredere în mine!" Întrebarea este: poate accepta subiectul acest enunț? Dificultatea este evidentă: poate X să aibă încredere în Y, când Y îi spune lui X să nu aibă încredere în el? Subiectul nu are de ales decât din două opțiuni: fie are încredere în purtător, căci el l-a recunoscut drept autoritate în domeniul informațiilor legate de sinceritate, să zicem, dar, în această situație, conform afirmației purtătorului, nu poate avea încredere, deci se naște contradicția, fie nu are încredere în purtător, dar atunci anulează relația de autoritate epistemică, pe care tocmai o anunțase, deci, iar se află într-o dificultate. Încurcătura subiectului va fi eliminată din punct de vedere strict logic doar o dată cu rezolvarea paradoxului.

În comunicarea practică, și acest paradox poate fi depășit, așa cum sugera David Hume în legătură cu situațiile create de scepticismul radical. Vom prezenta aici două cazuri în care paradoxul pare a fi depășit cu succes, în care comunicarea a reușit (chiar dacă cazurile cu titlu de exemple sunt într-un cadru artistic, inventat), în ciuda contradicției prezente la nivel logic.

(a) Într-o producție hollywoodiană cinematografică de acțiune[17], cu scenariu imaginar deci, dar care este perfect posibil și în viața reală, este un moment în care îndemnul la neîncredere din partea cuiva generează de fapt încredere din partea altcuiva. Să detaliem. Un el și o ea sunt în conflict cu o puternică organizație mafiotă. Fiind aliați, el și ea, cum se întâmplă adesea în filme, dar și în viața reală, se cuplează și petrec o noapte de amor înainte de confruntarea ultimă cu mafioții. Dimineață, ea pleacă mai devreme, înainte ca el să se trezească din somn, și îi lasă un bilet în care scrie „Să nu ai încredere în mine!", a cărui semnificație era de fapt că ea nu poate respecta planul rațional

[17] Este vorba despre filmul *Specialistul*, regia John Shirley, scenariul Alexandra Seras.

întocmit de el în vederea uciderii mafioților. Și, ca de obicei în situații critice din filme, precipitarea doamnei a condus la capturarea ei de către mafioți. Este obligată de aceștia apoi să îl sune și să-l atragă într-o cursă, dar ea are grijă să îi amintească mesajul lăsat pe bilețel: „Să nu ai încredere în mine!", formulat mascat în expresia rostită cu voce tare în fața mafioților „Să nu uiți ce ți-am scris dimineață!", mesaj înțeles de către domn, ceea ce face ca el să fie pregătit de confruntare cu organizația mafiotă. Filmul a avut critici dure (a fost nominalizat chiar la mai multe categorii la Zmeura de aur), dar niciuna dintre critici nu a acuzat lipsa de logică a acestei situații sau a alteia din film, ceea ce înseamnă că mesajul nu a deranjat pe nimeni, nici pe oamenii din publicul larg, nici pe criticii de film, adică pe experții în teoria filmului.

(b) Într-un cântec de dragoste al formației rock Iris[18], versurile spun de la început direct: „Să nu crezi ce spun acum / Vorbele-mi sunt vânt nebun...", iar altă strofă întărește: „Să nu crezi nimic / Vorbele-s doar fum...". Am crede că, din punct de vedere logic, solistul trupei sau autorul textului emit aberații, având în vedere faptul că între partenerii amoroși există o relație bazată pe o încredere profundă... Dar nu: mesajul se înțelege, partenerii amoroși par a comunica, nimeni din public nu este revoltat de incorectitudinea logică. Vorbele lui sunt doar amăgiri și (1) el îi spune că o iubește, dar minte spunând că o iubește și o îndeamnă să nu îl creadă, sau (2) el îi spune că nu o iubește, dar o îndeamnă să nu îl creadă, deci o iubește! Oricum ar fi, avem contradicție. Dar el o avertizează și, deși dificultatea logică apare evident, mesajul a fost transmis, se pare, cu succes.

Când apare, paradoxul încrederii speculează îndeosebi o relație de autoritate epistemică puternică, așa cum ar fi cea dintre părinte și copil sau cea dintre profesor și elev, dar și o situație de parteneriat puternic, cum ar fi prietenia sau dragostea dintre doi oameni, așa cum se vede și în exemplele de mai sus.

SOLUȚIA PARADOXULUI MINCINOSULUI DIN PERSPECTIVA TEORIEI AUTORITĂȚII EPISTEMICE

De-a lungul timpului s-au formulat nenumărate „soluții" pentru paradoxul mincinosului; nu e cazul să amintim aici lista foarte lungă a soluțiilor, unele pur convenționale, altele cu pretenție de a ataca direct însăși dificultatea logică. Este doar important de subliniat încă o dată că paradoxele sunt dificultăți ale gândirii doar la nivel logic, rațional, și există și gânditori care le declară total insolubile; ele sunt depășite deseori în gândirea practică, de zi cu zi, așa cum am arătat și aici, dar

[18] Cântecul se numește *Să nu crezi nimic*.

și în științe: ele sunt constatate, recunoscute, apoi ocolite, ignorate sau rezolvate prin soluții convenționale (cum se întâmplă cu paradoxele din logica matematică).

Mai trebuie spus că, așa cum s-a văzut mai sus, există o legătură între paradoxul mincinosului și paradoxul încrederii, iar rezolvarea expusă mai jos le privește pe amândouă.

Am dezvoltat cu ani în urmă noi înșine teoria autorității epistemice din punct de vedere logic, creând și un sistem axiomatic[19] pornind de la definiția lui J.M. Bochenski. În acel context, am formulat pentru prima dată și o soluție la paradoxul mincinosului, din perspectiva logicii autorității epistemice[20]. Este tot o soluție convențională, dar are forța ei în demersul teoretic de abordare a mesajului paradoxal la nivelul teoriei autorității epistemice (cel puțin).

Soluţia pe care am propus-o presupune două momente. Primul moment se constituie în identificarea în manieră chrysippiană a propoziţiei „Eu mint" cu o propoziţie fără sens în ea însăşi (*cassatio*). Al doilea moment, înrudit prin procedură cu varianta de rezolvare a lui Buridan[21], presupune precizarea *domeniului* în care eu mint. Este evident că este o imposibilitate practică ca eu să mint tot timpul, în legătură cu orice. Nimeni nu poate minţi mereu, în orice privinţă, este de neconceput „un mincinos universal" (am făcut deja precizarea că, în ce îi privește pe cretani, nu pot fi toți mincinoși, este absolut imposibil; Epimenide sau Eubulide, oricare ar fi inventat paradoxul, nu ar avea deci dreptate în această privință). De aceea, trebuie făcută precizarea *în ce domeniu* se produce minciuna. Urmată de sublinierea domeniului, propoziţia „Eu mint" capătă sens. O propoziţie cum ar fi „Eu mint în ce priveşte situaţia mea conjugală" este astfel o propoziţie obişnuită, al cărei adevăr sau a cărei falsitate se pot determina prin metode obişnuite. Formularea inițială, „Eu mint", trebuie respinsă totdeauna ca fiind fără sens, din perspectiva teoriei autorității. Este o sugestie venită și de la Aristotel: „Nimic nu oprește ca cineva să nu mintă în chip absolut, ci să spună adevărul într-o anumită privință și despre un lucru determinat, adică să spună adevărul în anumite aserțiuni, dar nu în chip absolut", deși, doar cu o frază mai înainte, avea rezerve față de soluționarea cazului: „Dar, fiindcă nu este ușor de văzut dacă sensul absolut se aplică la *a minți* sau la *a spune adevărul*, cazul pare greu de soluționat"[22]. Mircea Florian, traducătorul în limba română al acestor pasaje, crede că „un om poate fi mincinos în genere și totuși într-o situație dată poate să spună adevărul. Soluționarea pare grea, fiindcă credem că «a minți» și «a spune adevărul» sunt luate în sens absolut și necondiționat. Greutatea reală apare dacă în aceeași frază se cuprinde minciună și adevăr, dacă nu putem

[19] Marius Dobre, *O teorie logică asupra autorității*, ed. cit., pp. 160–167.

[20] *Ibidem*, pp. 155–156.

[21] Pentru cele două soluţii, a se vedea amănunte în studiul lui Anton Dumitriu, „Problema paradoxelor în Evul Mediu. Studiu istoric şi critic cu aplicaţii ale soluţiilor scolastice la paradoxele logico-matematice actuale", ed. cit., p. 68, 76, 78–79.

[22] Aristotel, *Respingerile sofistice*, 25, 180 b; *Organon*, vol. II, traducere de Mircea Florian, București, Editura IRI, 1998.

determina precis care elemente ale frazei sunt adevărate și care false”[23]. Deci, luat în sens *absolut*, și în privința adevărului, și în privința minciunii, paradoxul este insolubil (cum spuneam și noi mai sus, la nivel strict logic). Precizând însă condiția de mai sus (anume inexistența unui mincinos universal, căci nimeni nu poate să mintă tot timpul, în toate domeniile, în toate privințele – este imposibil la nivelul comunicării minime cu ceilalți), paradoxul mincinosului pare a fi depășit. S-a spus totuși și că Aristotel nu a prezentat cum trebuie problema și că trebuie să ne imaginăm un mincinos consecvent, „hotărât să mintă mereu” și să vedem dacă propoziția „Eu mint” poate fi exprimată fără contradicție[24] – repetăm, la nivel ideal, strict logic, paradoxul este totuși insolubil.

Putem extinde această soluție și asupra paradoxului încrederii, trebuie doar ca și aici să precizăm domeniul. În cazul filmului de acțiune hollywoodian, domeniul ar fi fost securitatea fizică a personajelor din film, să zicem. În cazul textului cântecului formației rock Iris, domeniul de neîncredere/încredere (!) ar fi fost viața amoroasă a celor doi. În practică, așa cum spuneam, paradoxul încrederii, chiar dacă este sesizat, conștientizat, nu blochează acțiunea. „Să nu ai încredere în mine!” nu este preluat ca un enunț universal, referitor la toate domeniile vieții obișnuite, ci se referă, cum am văzut, la un anumit domeniu, la ceva particular, de obicei. Oamenii sunt, de fapt, obișnuiți cu generalizările nepermise și corectează ei înșiși rapid, mental, mesajul primit, caută imediat domeniul („repară imaginea”, ca în experimentele psihologiei gestaltiste). Generalizările sunt câteodată sentințe cu simplul rol de a convinge receptorii prin „forța” lor extensională; sunt folosite deci ca mijloc pur retoric.

Toate aceste dificultăți și rezolvări expuse aici dovedesc încă o dată diferența semnificativă uneori între viața spiritului și viața practică, obișnuită (de zi cu zi), diferență despre care avem mărturii că se vorbea încă de pe vremea filosofilor de dinainte de Socrate.

[23] Mircea Florian, nota 390 la Aristotel, *Respingerile sofistice*, ed. cit.
[24] Anton Dumitriu, *op. cit.*, p. 68.